

Mikoleta, euskal poesiaren monumentalizazioan aintzindari¹

Dr. K. Josu Bijueska

Deustuko Unibertsitatea

Rafael Mikoleta bilbotarrari zor zaio euskeraren deskripzio goiztiarrenetariko bat bere *Modo breve de aprender la lengua vizcaína*/ lanean. Hari zor zaio ere euskal poesiari buruzko lehenengo azalpena, lan berean txertaturiko “Modo de la vizcaína poesía y sus versos” atalean. Arrotzentzat egindako lana dela adierazten du. Hortaz Euskalerrri penintsularreko eliteek XVII. mendean bizi zituzten gora-beherak gogoan izanik, Austriar dinastiaren monarkian euren tokia legitimatzeko diskurtsoen artean koka liteke Mikoletaren lana ere, apologistenekin batera.

Hitz giltzarriak: Mikoleta, poesia, euskara, XVII. mendea, Bilbo.

Mikoleta, precursor de la la monumentalización de la poesía vasca

Una de la descripciones iniciales del euskera fue realizada por el escritor bilbaino Rafael Mikoleta en su obra *Modo breve de aprender la lengua vizcaína*. Asimismo ofrece el primer análisis que se conozca sobre el “Modo de la vizcaína poesía y sus versos”. Su obra está escrita para conocimiento de foráneos y es preciso contextualizarla en los debates propios de las elites del siglo XVII junto a las tesis de los apologistas del sistema foral. Estas elites perseguían el objetivo de legitimar su posición en el marco de la Monarquía de los Austrias.

Palabras clave: Mikoleta, poesía, euskara, siglo XVII, Bilbao.

Mikoleta, herald of the new significance of Basque poetry

One of the initial descriptions of Euskara was made by the Bilbao writer Rafael Mikoleta in his work *Modo breve de aprender la lengua vizcaína* [Brief way of learning the language of Biscay]. Similarly, he offers the first known analysis of the “*Modo de la vizcaína poesía y sus versos*” [The way of the poetry of Biscay and its verses]. His work was written for foreigners and it must be set in the context of the debates of the XVII century elites, together with the arguments of the defenders of the *Foral* system. These elites sought to legitimise their position within the framework of the monarchy of the Austrias.

Key words: Mikoleta, poetry, Euskara, XVII century, Bilbao.

¹ Eskerrik asko Jon Kortazarri *Bilbo eta bere literaturak* sinposioan parte hartzeko aukera emateagatik eta Joseba Agirreazkuenagari argitalpenerako artikulua bidaltzeko epea luzatzeagatik.

Rafael Mikoleta bilbotarrari zor zaio euskeraren deskripzio goiztiarrenetari-ko bat bere *Modo breve de aprender la lengua vizcaína* lanean.² Lan horrek arreta berezia jaso izan du hizkuntzalarien aldetik merezimendu osoz, XVII. mendeko euskeraren lekuko aparta delako, bai eta Bilbon sasoi hartan egiten ziren hizkuntzen berri ematen duelako, eta batez ere, bilbotar gehienentzat eguneroko harremanetarako hizkuntza euskera zela pentsatzeko bidea aurkitu dutelako ikertzaileek.³

Mikoletari zor zaio ere euskal poesiari buruzko lehenengotariko azalpena, lehenengoa ere behar bada, lan berean baturiko “Modo de la vizcaína poesía y sus versos” atalean.⁴ Mikoletaren lantxoak egun ezagutzen dugun eskuizkribuzko bertsiio bakarrean 1653ko data ageri du. Kronologikoki Oihenartek poesiaren deskripzioari eskainitako bi lanei aurreratu zitzairen bilbotarrarena. Oihenartek 1637an argitaratu zuen lehen aldiz *Notitia utriusque Vasconiae* historia lan mardula. Dena den, poesiari buruzko oharra 1656an, *Notitia*-ren bigarren argitalpenarekin azaldu ziren, ez lehenago, XIV. ataleko “De syllaburarum quantitate” azpiatalean, eta han aurreratutakoak *Art poétique basque* izeneko eskuizkribuan garatu zituen, alegia, berariaz poesigintzari eskainitako lanean. Bi eskuizkribuak, bai Mikoletarena eta bai Oihenartena ere mende luzez ohar gabe pasatu zaizkigu euskaldunoi, harik eta XIX. mendean argitaratu zuten arte gure bilbotarrarena eta mende bat geroago Mauleko euskaltzale handiarena.⁵

Mikoletari dagokionez, arrazoi ugari eman daiteke “Modo de la vizcaína poesía y sus versos” atal hori aipagarritzat jotzeko euskal literaturaren eta bereziki poesiaren historian. Hona hemen gure arreta erakartzeko zio izan direnak. Lehenengo eta behin, *ars metrica* edo poesia idazteko arautegi baten hazia delako. Bigarrenik, garaiko ildo poetiko ia ezezagun bezain interesgarri batzuen lekukotza esker ga eskaintzen digulako. Eta azkenik mendebaldeko euskal literatura idatziak bere sorreran bizi zituen zailtasunen berri adierazten digulako. Hiru ildo horien garapenari ekingo zaio aurrerantzean.

---

² Mikoletaren bizitzaz ikus Altzibar 1992 eta, batez ere, Santo Domingo de la Calzadako elizbarruti arkibuan aurkituriko dokumentu garrantzitsuen berri ematen duen Ruiz Capellán 2001.

³ Ikus, besteak beste, Mikoletaren erromantzeari dagokionez, Bizcarrondo 2000, eta, batez ere, euskera dela eta, Pagola 2000, gaiari buruzko bibliografia ugariz ornitua, Alfonso Irigoienek Mikoletaren euskerari eta Bilboko hizkuntz historiari buruzko lan ugariak tartean direla. Ikus halaber Lakarra 1996: 136-140.

⁴ Gaurko grafiaz jaso dira gaztelaniazko aipuak, Mikoletarenak nahiz besterenak.

⁵ Mikoletaren lanerako Deustuko Unibertsitateak duen fotokopia erabili da (Mikoleta 1653). Angel Zelaietaren edizioa ere aurrean izan dugu (Mikoleta 1995). Mikoletaren lanaren lehen edizioetaz ikus Altzibar 1992: 54. Oihenarten poetikaz den bezainbatean, Patri Urkizuren edizioa erabili da (Oihenart 1665) eta *Notitia* lan historikoaz Eusko Legebiltzarrak egindakoa (Oihenart 1992). *Notitia* liburuko ohar poetikoen gehiketaz eta Oihenarten prezeptibaren bilakaeraz ikus Jose A. Mujikak haren neurtitz eta atsotitzei egindako hitzaurrea (Oihenart 2003: 20).

1. *Ars metrica* baten hazia

Lehenengo eta behin, mintzagai dugun “Modo de la vizcaína poesía y sus versos” atal hori *ars metrica* baten hazizat jo daiteke, garaiko euskal poesiaren irudikapen bat sortzen duen heinean

Mikoletaren arabera euskarazko poesiaren behin behineko kategoriak ondorengoak lirateke: herri poesia generoa eta herriarena ez den poesia generoa (“género de versos que no son vulgares”), poesia landua alegia.

Herri poesiaren generoan bi azpigenero bereizten ditu: alde batetik “lelori, lelori” koplak, nonbait kalitate gutxikoak Mikoletaren iritzian, ez bait du horien adibide zehatzik biltzen (“que no entran en la más grave poesía vascongada”); beste batetik, ahapaldiak egiteko ohizko bi genero edo moduak, bitzuak errima asonantedunak, eta Mikoletak eskaintzen dien arretaren arabera, garrantzitsuenak izango liratekeenak. Ohizko bi modu horietako lehena laburra da bertsolerro bakoitzaren neurriari adituz gero, eta bestea “luzea”. Mikoletak biak parekatzen ditu gaztelaniazko erromantzearekin asonantziari dagokionez, baina neurtitzen luze-laburraz den bezainbatean, modu luzea sonetotik hurbilago dagoela begitantzen zaio (“el otro es más largo, a modo de soneto”, “y aunque es a modo de soneto, también se compone de asonantes”). Herri poesiaren generoan kokaturiko kategoria guztiak kantatzekoak lirateke nonbait: “Lelori, lelori” koplak jaiegunetan neskatilek kantatzekoak omen ziren eta ohizko bi poesia moduetariko luzeena garaiko Penintsula Iberikoan ospetsua zen doinu batez kantatuko litzateke (“se canta de ordinario por el son que llaman «las vacas»”). Lehenengo moduz, laburraz alegia, ez du kantatzekoa denik esaten, baina musikaren alorreko hiztegiak aurkezten du hori ere (“el primer modo de versificar es a este tono”).

Amaitzeko, badago herriarena ez den poesia generoa, hots, poesia landua, eredu arrotzen imitazioz sortutakoa eta batez ere endekasilaboan oinarrituriko molde italiarretatik garatutakoa (“décimas, liras y sonetos, con los mismos acentos y consonantes que suelen tener en romance”), baina luzimendu gutxiko emaitzak lortzen omen dira horiekin, euskaldunen artean neurtitz hori gutxik ulertzen duelako Mikoletaren irudiko (“obra de poco lucimiento por los pocos que en vascuence entienden este metro”).

Hona hemen Mikoletak euskal poesiaz irudikatutako sistematizazioaren laburpena:

1. Herri poesia:

- 1.1. “Lelori lelori” koplak (“no entran en la más grave poesía vascongada”)
- 1.2. Ohizko bi moduak (“ordinariamente hay en nuestra lengua dos modos de versos y entrambos se componen de asonantes”, “vascuences”):

1.2.1. Modu laburra: “Amoren contentuac / eztaude irauten”

1.2.2. Modu luzea (“a modo de soneto”): “Dembora baten on oy nerechu / baya mudadu nindia”

2. Poesia landua (“género de versos que no son vulgares”)

Azter ditzagun neurtitz genero horietako bakoitza eta hasteko herri poesiaren ohizko bi moduak. “Vizcaína poesía” delakoaz emandako azalpenak argi adierazten du On Rafaellek herri poesiaren moldeak hobesten dituela poesia landuarenen kaltetan. Gogoan izanik Milkoletaren asmoa poesia egiteko ereduak eskaintzea dela, garaiko poesiaren deskripzio arin bat egiteaz batera (“estos dos son, como dije, los dos géneros de poesía, para que si alguna vez fuese V[uestra] M[erced]. tentado de alguna locura poética en nuestro idioma, no ignore el estilo”), berebiziko garrantzia du bildutako bi adibideak herri poesia “grave” delakoari atxikitzea. Modu laburrekoa holan hasten da: “Amoren contentuac / eztaude irauten”. Luzeak berriz zera dio: “Dembora baten on oynerechu / baya mudadu nindia”. Mikoletak berak esan digu errimaz asonanteak direla eta errimen tokia zehaztu ez badu ere, gaztelaniazko erromantzeekin parekatu dituenenez gero, esan gabe doa lerro bikoitiek izan behariko dutela errimadunak. Horixe erakusten dute bi adibideek.

Lerroen silaba kopuruaz, ordea, ez dio ezer San Antoneko abadeak. Lerroz lerroko zenbaketak zera adierazten du: modu laburrean lerro bakoitiak zazpi silabadunak dira gehienetan eta noizean behin seidunak, eta bikoitiek sei eta bost arteko silaba kopurua dute; modu luzean, halaber, lerro bakoiti gehienak hamar silabadunak dira, noiz edo noiz bederatzidunik ageri bada ere, eta bikoitiak denak dira zortzi silabadunak. Zuzen zebilen nonbait Mitxelena gure Mikoletaren adibideetan egungo bertsolaritzaren molde handi eta txikien ezau-garriak antzeman zituenean, gogoan izanik garai zaharragoetan doinuari egokitzea zela asmoa, eta ez horrenbeste silaba kopurua zorrotz zaintzea (Michelelena 1960: 65 eta 1990: 136). Errepikaren erabileraz ere ohartua zen (Michelelena 1986: 299). Orainsuago Patxi Salaberrik ere ahapaldi kopuruari eta errepikaren garrantziari jarri die arreta: “[Mikoletak bildutako] Adibideetatik ondoriozta daitekeenez, bai modu txikian nola nagusian osatutakoak zazpi estrofakoak ziren eta aurkezpen-laukoaren azken bi bertsolerroak hurrengo lauko bakoiti guztien osagarri ziren, betiere errepika edo leloaren funtzioa zutelarik” (Salaberri 2002: 89).

On Rafaellek izen bat ere asmatu zien bi poesia molde horiei, “vascuences” alegia, gaztelaniazko erromantzeekin (“romances”) ikusten zien antzekotasunean oinarrituta, hau da, lerro bikoitiak izatea errima asonantedunak: “ordinariamente hay en nuestra lengua dos modos de versos, y entrambos se componen de asonantes como los romances de la lengua castellana, y a este símil, los llamamos nosotros, vascuences”. Behar bada holan izendatzea zen Mikoletak aurkitutako era bereziki euskaldunenak ziren ahapaldi motak azpima-

rratzeko. Eta tradiziozko molde horiek, landuagoen kaltetan, horrenbeste nabarmendu izana Mikoletarentzat zuten balioaren adierazgarri ere bada.

Ez da gehiegikeria Mikoletaren azalpenei ohiartzun apologetikoak antzematea. Euskera hizkuntza barbarotzat jotzen zutenek, erromantze molderako eta orokorrean poesiarako gaitasuna ukatzen zioten. 1609 eta 1610. urteetan Iruñeako apezpikuak jaialdi bana ospatu zuen *Corpus* edo Bestaberri eguna ospatzeko. Antonio Venegas de Figueroa apezpiku katoliko militante, literaturzale eta Góngora bezalako poeta ospetsuen mezenas handiak (Pérez Goyena 1949: 2, 54-55, eta Azurmendi 2000: 523-525) jaialdietako poesia lehiaketan lan sarituak bildu zituen jaialdi horien berri ematen zuten argitalpen banatan, euskerazko poema sarituak tartean zirela. 1610. urtean Gorpuztia laudatzeko euskal poemak kalitatea behar bezalakoak ez zen izan nonbait. Hona hemen zer dioen euskerazko poemez Luis de Morales jaialdiaren berriemaileak: “no hubo más de un romance bueno en vascuence, y no me espanto, que es propio de esta lengua faltar en Romance” (Michelena 1990: 119). Garaiko txiste kontzeptistek egin ohi zutenez, “Romance” hitza bere bi adierekin erabili da bigarren agerraldian: euskerak berezko omen du gaztelania (erromantzea alegia) oker erabiltzea, bai eta zortzi silabadun bertsoeraz osatutako poesia moldeak ere (hori ere erromantzea). Ezinbestekoa da Mikoletaren hitzetan Moralesi eta berorren ueste berekoei zuzenduriko erantzunaren zantzuak antzematea. Erantzunerako apaiz Bilbotarrak euskal poesia tradizionala aldarrikatu du erromantzearekin duen antzekotasuna aipatuz asonantziari dagokionez, baina erromantzearekiko alde ezkututzen ez zaiola, eta horretarako izen berri bat asmatu du, “vascuences”, hizkuntzari berari dagokion izena bertso moldei ere eskainirik, *romance* hitza hizkuntzaren izena eta era berean hizkuntza horretako poesia molde ohizkoenatarikoa den bezala. Mikoletaren izendapenak ez du arrakastarik izan, baina berak aurkezturiko bertso moldeen tokiaz euskal literaturaren historia izan da lekuko.

Herri poesia apalagoari dagokionez, “Lelori, lelori” koplak ez ditu, antza, horren estimatu. Eta herri poesiaren beste genero oparo eta sendo zenbaitez ez dago hitz erdirik ere. Beste iturri edota garai batzuetara itxaron behar izan da horretarako. Mikoletak jarrera murrizgarri eta baztertzailera erakusten dio genero honi. XVI. mendeko euskal poesian arrunta zen nonbait errepika edo leloa Julio de Urquijok frogatu zuenez: Perutxoren kantuan ageri da, Gaspar Gómezen 1536ko *Tercera parte de la tragedia de Celestina* lanean, bai eta Etxepareren “Sautrela” eta “Potaren galdatzia” poemetan ere (Urquijo 1910: 573-586). Leloaren indarraren lekukotasuna Pérez de Lazarragaren poesiak ere eman du oraintsu (Kintana 2005: 146). Hortaz, jatorria herri literaturan izanik ere, XVI. mendeko poetek eremu landura jaso zuten behin eta berriro. Horrexegatik gertatzen da hain deigarri Mikoletaren jarrera, leloaren hedapena eta malgutasuna ostentzeko ahaleginetan ari dela ematen baitu. Litekeena da gustu aldaketa eta eredu berriak proposatzeko asmoa egotea jarrera horren atze-

tik. Agian leloa bera, bai eta leloa bertso berriagoetan txertatzeko ohitura ere zaharkitu eta agortutzat jo nahi zen.

Leloa dela eta, adierazgarria da halaber Leloren Kantuazko Mikoletaren siltasuna. Cachopín kronikagileak eta Juan Iñiguez de Iburguen eskribauak XVI. mendearen amaiera aldean osaturiko *Crónica General Española y Sumaria de la Cassa Vizcaína* izeneko lanean agertu zen *Leloren Kantua*, eta erromatarren garaikoa zela aldirrakatu zuten biltzaileek. XIX. mendean asmakizun hutsa zela frogatu bazen ere, Julio de Urquijok kantuaren bi osagaiak bereizi beharra ikusi zuen: Kantuari hasiera eta izena ematen dion leloa, Leloren kantua zentzu hertsian, alde batetik; eta haren garapena den asmakizuna, Kantabroen kantua, bestetik (Urquijo 1910: 579). Leloari esanahia aurkitu nahi izan dio Caro Barojak, beste kultura eta hizkuntza zahar nahiz egungoetatik bilduriko adibideekin konparatu ondoren: Lelo egoera tragikoan hildako jainko edo heroia izango litzateke, eta haren omenezko eresia, laburki aipatua, edozein kanturi hasiera emateko baliabide bilakatu-ko zen, harik eta jatorrizko esanahia galduko zuen arte (Caro Baroja 1985: 93-98). Baina Cachopín eta Iburguenen kronikan bertan aitortzen denez, leloa ondorengo bertsoleroen neurkera edo oinkera eta puntua jartzeko baliabide soila zen euren garaian, eta orduko literaturaren testigantzak horixe bera adierazten du. Hortik Mitxelenaren eszeptizismoa leloaren esanahiaz den bezainbatean:

Su [leloaren] autenticidad está garantizada por varias versiones independientes y por la misma voz *lelo* en el léxico común. Su función está también patente: era un “monstruo” que servía “para dar la consonancia del entendimiento de los versos y pies de cantar venideros”, según la fuente del canto de los Cántabros. No voy a negar que estos segmentos fónicos o gráficos encadenados tuvieran alguna vez sentido propio. Pero ya no lo tienen, ni para nosotros ni para nuestras fuentes. No creo tampoco que algún día, por el camino que ensayó Caro Baroja, vayamos a recuperar el sentido que alguna vez pudo haber ahí. (Michelena 1986: 293)

Leloaren auziari dagokionez Mikoletaren jarrera argia bezain zurruna da, herri literaturaren tokirik apalenera zokoratu baitu era horretako poesia, ia aipatzea ere mereziko ez balu bezala (“Dejando a la coplas de Lelori, Lelori, que suelen cantar las mozas los días festivos, que no entran en la más grave poesía vascongada ...”), eta Leloren kantuaz berba erdirik ere ez. Bi arrazoi otutzen zaizkigu horretarako: ala ez zuen ezagutu –eta litekeena da, garaiki-deen beste lekukotasunik ez baitago-, ala ezagututa ere siltzea erabaki zuen, asmatua zela zekielako edo bat ez zetorrelako berak bultzatu nahi zuen poesia ereduarekin. Izan ere, adierazgarria baita kronikagileek bilduriko poesia epikoaren aipu txikienik ere ez egitea Bilbotarrak.

Poesia landuari dagokionez ere, eskertzekoa zatekeen adibide bakanen bat jaso izan balu Mikoletak, jakin dakigun bezala ez zebilela gezurretan euskeraz ere endekasilaboan oinarrituriko poesia moldeak erabiltzen zirela esan zuenean, Mendebaldean behintzat, horren lekukoetako bat Oihenart zuberotarra badugu ere, haren *Art poétique basque* lanean jaso baita “Atseyn andia da amore Eutea” lehen lerrotzat duen seikotxoa, goitik behera hamaika silabadun pareatuz osatua (Oihenart 1665: 205). Ez da harritzekoa, hala ere, honelakoei arreta handiagoa ez jarri izana, molde horien erabiltzaileentzat ironiaz kutsaturiko hitzak dituela ikusirik: “algunos modernos del Parnaso Cantábrico” esaten die destainaz horiei, bai eta euren lana alperrikoa dela bestelako jarduera poetikoak dituzten euskaldunen artean (“es obra de poco lucimiento por los pocos que en vascuence entienden este metro”).

2. Mendebaldeko maitasun poesia: arrunta eta era berean jasoa?

Herri poesiaren ohizko bi moduetarako bildutako adibideak aipagarriak dira euskal literaturaren genero poetiko gutxi ezagun baten aztarna izan daitezkeen heinean. Alde batetik, XX. mendean zehar aurkituriko zenbait euskal testu zaharri esker Sarasolak “poesia galante vizcaína” deitu duen genero bati buruzko kontzientzia sortu da (Sarasola 1990: 221-223). Poesia horren adibide bakanek badituzte Errenazimenduko maitasun poesiaren zantzuak, alegia poesia petrarkistarenak. Genero horren existentziaren lekukotasuna emango luke lehen ere aipaturiko Oihenarteren lanak, *Art poétique basque* delakoak ere.

Ezer gutxi da poesia genero horretaz dakiguna: Ibon Sarasolak poema multzoaren homogeneitatea azpimarratu du bai gaiari eta aipaturiko motiboei dagokienez, bai konposizioaren kutsu manieristari dagokionez, bai euskarari dagokionez ere. Adolfo Arejitak, “Enojadurik” izendatu duen poematxoari egindako sarrera aipagarrian, genero hori herri poesiatzat ezin dela jo zehaztu du, ez behintzat baladak herri poesia diren modu berean, nahiz eta onartu herri poesiarekin bat egiten duela bata eta bestea kantatzekoak diren heinean. Arejitari berari ere eskola edo akademia baten emaitza izan daitezkeela begitantzen zaio elkarren antz-antzekoak direlako, bai eta aldi beretsukoak, XVI. mendearen amaieratik XVII. mendearen erdira edo amaiera bitartekoak alegia (Arejita 1991: 11-13).⁶ Genero horren existentzia onartuz gero, berehala antzematen zaio berezitasun deigarri bat ere: bai Mikoletaren adibideetan, bai beste zenbaitetan ere, maitasun poesiarako erabilitako moldeak ez da gehiengotan endekasilaboan oinarriturikoa, egungo bertsolaritzaren molde handi eta txikitik hurbilago dauden batzuetan baizik, Mitxelenak aurreratu zuenez.

⁶ Bizkaiko maitasun poesiaren corpusa Arejitak berak bildu du (Arejita 1991 eta 1993).

“Lelori, lelori” koplak “la más grave poesía vascongada” multzotik kanpo utzi ditu Mikoletak. Hortaz, ontzat ematen da herri poesiaren beste generoei, ohizko bi moduei dagokiela “grave” ezaugarria. Gogoan hartzekoa da “grave” hitzaren kutsu poetiko teknikoa, Pietro Bembo endekasilaboa deskribatzeko erabili zuenetik. Juan Boscánek gaztelanian txertatu zuen endekasilaboaren erabilera eta horrekin batera italieratik erakarritako molde berri hori “grave” edo jasotzat jo beharreko bakarra zela iritzi zion, gaztelaniaz ordura arte ohizko ziren moldeak ez bezala. Holan Italiako berrikuntzak gaztelaniaz ordura arte erabilitakoak baino hobekak zirela aldarrikatu zuen, endekasilaboa aitonen semeei zegokien neurtitza zelakoan, Somako dukesari zuzenduriko eskaintza gutunean adierazi zuenez. Hortaz, hasieratik endekasilaboa zama ideologikoz eta kutsu aristokratiko saihestezinez ornitua zetorren Boscánen legitimazio diskurtsoari esker (Lorenzo 2005: 30-38). Endekasilaboak lehendik ziren moldeak desagerraraztea lortu ez bazuen ere, sekulako arrakasta eta harrera ezin hobea aurkitu zituen XVI. mendean, eta ez zion “grave” edo jaso izateari utzi orduko eta ondorengo idazleen begietan.

Esandakoaren arabera, endekasilaboz idatzia ez zegoen guztia arrunta edo xumea zen, “vulgar”. Endekasilaboaren kutsu jasoak bat egin zuen poeta stilnovisten eta batez ere Petrarcaren maitasun gaiak tratatzeko era bereziarekin. Italiako gorteeke lehenengo eta Europakoek laster bere egin zuten maitasun gaiak tratatzeko era berezi hori harik eta literatura kortesauaren ezaugarrietako bat bilakatu zen arte. Maitasunaren trataera petrarkista eta endekasilaboa hasieratik buztarturik zetozten, Petrarca eredugarriaren *Canzoniere* poesia bilduman bertan halaxe ageri baitira. Baina XVI. mendearen erditik aurrera, Penintsula Iberikoan behintzat, agerikoa da maitasunaren trataera berri hori usadiozko moldeez ere adierazten dela, erromantzez esate baterako (Navarro Tomás 1983: 214 eta 238), alegia, molde “arruntez”. Molde italiar berrien arrakastari erantzun kontserbatzailea emanik, zenbait idazlek erromantzearen egokitasuna gai oro lantzeko erakutsi nahi izango du (Quilis 1989: 63). Hortaz, hasierako “grave” / “vulgar” banaketa zorrotza malgutu egingo da.

Mikoletarenean ere Parnaso euskalduneko modernoek idatzi dituzten dezima, lira eta sonetoak “vulgares” deiturikoen multzotik kanpo gelditu dira, eta ez ordea erromantzeekin parekatuiko “vascuences” izendatuak, hots, molde txikiz eta handiz idatzitako poema biak, baina horiek ere sartzen dira euskal poesia jasoan, “en la más grave poesía vascongada”, eta horretako arrazoia, ziur asko, gaia eta beronen trataera da, Errenazimenduko petrarkismo-neoplatonismoaren konbentzioetatik oso hurbil dagoen maitasunaren irudikapena hain zuzen ere. Begiratu azkar batean ematen du Mikoletak bildutako bi poemek, genero honetako beste batzuek bezala, *amor hereos* edo maitasun heroikoa (Serés 1996: 179-199) deiturikoaren gaiak lantzen dituztela, alegia, maitalearen saminak, nahiz eta Mikoletaren lehenengoari kutsu morala ere darion. Eta gaiari dagokionez behintzat zantzu petrarkista bera (maitasun heroikoaren

araberakoa izan ala ez) erakusten dute gutxi asko “poesía galante vizcaína” delakoaren corpora osatzen duten poematxo guztiek. Behar bada, halan onar liteke Mikoletak batutako poemek “grave” eta era berean, kontraesanik gabe, “vulgar” tasunak buztartzea.

Azpitarratu beharrekoa da bilbotarraren ahalegina bere adibideak eta, horien bitartez, genero oso bat, bai eta garaiko euskal poesiaren arlo zabal bat legitimatzeko, poesian jantzia den erdaldun ororen begietan kutsu prestigiot-sua izango luketen hitzak aukeratzen dituela ohartuta. Mikoletak eskaintzen duen errealtate literarioa hautatua da, eta ikuspegi onuragarri irudikatua. Iku-si berri dugunez, arrunta dena ere —eta gaztelaniazko erromantzea ere hala-koa da—, jasoa izan daiteke, sonetoaren parekoa, errima asonanteduna bada ere.

Asmo legitimatzaile berorren harira, kapituluaren amaieran azken zertzelada aurkitzen da: “estos dos son, como dije, los dos géneros de poesía, para que si alguna vez fuere VM. tentado de alguna locura poética en nuestro idioma, no ignore el estilo”. Ezin ohargabe utzi lerro horiei darien humorea: euskarazko poemak egin nork eta behar bada euskerarik ez dakien *Vuestra Mercedes* horrek! Mende pare bat beranduagokoak balira hitz horiek, Alde Zahar honetako kaletarren baten txirenadak direla pentsatuko genuke. Eta, hala ere, ez zaigu ezkututzen, txantxetan nahiz benetan, “locura poética” esapidaren iturburu gorena XVI eta XVII. mendeetako kulturari dagokionez, horixe baita *furor poeticus* kontzeptu neoplatonikoaren baliokideetariko bat, alegia, arimak jainkozko sorburura itzultzeko behar dituen lau indarretatik lehenengoa, azken indarra maitasuna dela, Marsilio Ficinok XV. mendean Florentziako Akademiatik iragarri zuenez garaiko ildo filosofiko eraginkorrenaren aterpean, maitasunari buruzko teoriekin Europa osora hedatuko zena (Ficino 1989: 222-224 eta Serés 1996: 20-21). Beraz, honetan ere Mikoletaren prestakuntza literarioa azalean ematen duena baino sendoago ageri da eta jakituria hori guztia euskerazko poesiaren legitimazioaren mesedetan jarria azaltzen zaigu.

Mikoletak bat egiten du poetak erotzat jotzeko tradizioarekin. Humanista holandar ospetsuak Eromaren kide egin zituen poetak (Erasmus 1991: 163). Hortik aurrera arrunt bilakatu ziren noizbehinka poesiaren eta poeten trataera barregarriak, gehien batean zentzunezko ziren arte poetikoetan eurretan ere: poetak lainoetan galduta dabilzan zoro eta lander gisa irudikaturik ageri dira. Halan, esate baterako, 1580ko Sánchez de Limarenean (“hombres tan locos que no parece sino que siempre andan metidos en unas vanas imaginaciones, fabricando en sus memorias unos castillos de viento cuyo fundamento está edificado sobre la región del aire”) edo 1617ko Cascalesenean (“como él tiene tanto de divino, y la Poesía es furor divino, vive en su reino cuando discurre sobre Poéticos sujetos. Y de aquí viene a los Poetas ser tan pobres; que como el oro, plata y hierro están en las profundas venas de la tierra, y ellos se transmontan al alto cielo, pierden de vista la pecunia necesariamente”)

(García Berrio 2006: 246-247, azken aipu biotarako). Horixe bera da abade bilbotarraren “locura poética” esapideak adierazten diguna.

3. Mikoleta euskal poesiaren instituzionalizazio eta monumentalizazioaren aintzindari

Aipagarria da euskarazko poesiaren berri emateko erdara erabiltzea. Asmoz eta neurritz zabalagoa eta sakonagoa izanik Oihenarten arte poetikoa, hizkuntzen erabilerari dagokionez zuberotarrak bat egiten du Mikoletarekin. Erdara erabiltzeak euskal poesiaren berri emateko, begi arrotzentzat ere egindako lana dela adierazten du. Hortaz Euskalherri penintsularreko eliteek bizi zuten egoera gogoan izanik, Austriar dinastiaren monarkian euren tokia legitimatzeko diskurtsoen artean koka liteke Mikoletaren lana, apologistenekin batera.

Errege katolikoaren eta are gehiago Austriarren gortean sekulako aukerak sortu zitzaizkien jauntxoaren familia euskaldunei gizarte mailaketan gora egiteko. Monarkiaren burokrazian eta gortean toki jasoa lortzen zuten funtzionarioak beste eremu mamitsu zenbaitetarako bideak urratzen ahalegintzen ziren euren senide eta zainpekoentzat. Hala euskaldun ugari ibili zen armadan, itsasoan eta eleizan, eta gizarte egitura goitik behera zeharkatzen zuen sare batean lotzen ziren maila bereko eta ezberdinetako gizabanakoak, herrietako nekazari, itsasgizon eta olagizonetatik hasita erregearen idazkari zirenetaraino, denek zutelako zer irabazi: erregearen zerbitzariak, zeinek bere mailan, jantzia ziurtatzeko, aberasteko edota gizarte mailarik gorenak lortzeko aukera; eta monarkiaren gobernuak egitasmo inperiala burutzeko ezinbesteko baliabideak, pertsonalak (funtzionarioak, harginak, soldaduak, itsasgizonak, merkatariak) nahiz materialak (zergak, itsasontziak, burnia, armak) (Imizcoz 2003: 4-16). Klientelismoaren arabera jokatzeko zuten gizarte hartan, euskaldunentzat Austriarren Monarkiako egitura burokratikoaren ateak errazago irekitzen ziren jatorrizko nobleziaren jabe ziren heinean, eta hizkuntza euskal identitate horren ikur erabakiorra zen. Baina era berean ezer gutxi balio zuten euskaldun izateak gaztelania menderatzen ez bazen, ahoz nahiz idatziz. Klientelismoak sortutako aukeren onuradun izan nahi izanez gero, behar-beharrezkoa zen gaztelaniaren erabateko menderakuntza. Ez da harritzekoa, hortaz, jauntxoekin egin ahalak egin izana euren etxeetako gazteek gaztelania mendera zezaten, euskeraren kaltetan bazen ere:

Benetako beren interesen mailan, klase nagusiok aspaldian dabilta erdal klase berdinekin bateginik eta norgehiagokan. Euskarak ez du balio elkartasun eta ez lehiaketa horretan. Kasta nagusiok, jauntxoengandik burgesia modernoraino, beti jarrera anbiguo hori eramango dute euskarari buruz: euskara ohoratuko dute, euskarak beraiek ohoratzen dituelako. Baina euskara lantzen edo, ez dira saiatuko. Euskarak beraiei serbitu behar die, ez berek euskarari. Tituluta-

rako bakarrik behar den hizkuntza, jakin beharrik ez bait dago eskiribatzen eta irakurtzen.

Jauntxo ideologia horretan ia edergailu hutsa da hizkuntzaren kapitulua. (Azurmendi 2000: 380)

Beñat Oyharçabalek erakutsi du, Lapurdin ez bezala, Bidasoatik honako euskal hiri eta herrietan gaztelaniazkoa zela irakaskuntza oinarri-oinarritik XVI eta XVII. mendeetan. Ordurako hizkuntzen antolaketa diglosikoa gertatua zen. Euskalerrri penintsularrean euskara herriaren hizkuntza zen, eta gaztelania erabilera jasoari zegokiona eta boterearena. Idazten eta irakurtzen zekiten apurreek ere gaztelania ikasten zuten idaz-irakurketa trebetasun horiekin batera. Hortaz, ez zegoen gure artean euskaraz soilik irakur zezakeen irakurlegorik, Lapurdin zegoen bezala, nahiz eta han ere euskal literaturari horrenbeste mesede egin zion egoera horrek ez zuen luze iraungo. Halan azaltzen du Oyharçabalek euskal literatura idatziaren sorrera arazoa Bidasoatik honako Euskalerrrian (Oyharçabal 2001: 32-40).

Bourdieuaren hitzekin esatearren, euskaldunek gizarte kapitala zeukaten gortean estimatuak izaten hasi zirenetik, baina kultura kapital osoa zeukan hizkuntza gaztelania zen, legitimitatea eta prestigioa zeukan bakarra, idazmenerako erabilgarria zena. Literaturaren alorrari zegokionez, garaiko euskal idazleen artean euskeraren apologiak ugari bezain alperrikoak dira euskal literaturaren alor berezia sortzeko, Claveriek zuhur adierazi zuenez Ziburuko Etxeberriren *Eliçara erabiltceco liburua* lanaren atarian txertaturiko poematxo ospetsuan. Hala ere, hein handi batean ulergarria da zailtasunak izatea euskaraz idazteko, idazleen ohiturari edo, Bourdieuren hitzetan esateko, *habitus* delakoari erabat arrotza zaiolako gaztelania ez den beste hizkuntzaren batean idaztea (Bourdieu 1995: 318-411). Ukaezina da egoera hori apurtzeko ahaleginak egin zirela, eta Mikoletak ere bilduriko poemak horren lekuko ditugu, baina nekeza suertatu zen irakurlerik gabe (gutxik zekien irakurtzen eta zekienak gaztelaniaz irakurtzeko ohitura zeukan errotua) euskaraz soilik idatziriko literatura bat instituzionalizatzea. Hori erakusten du, hain zuzen ere, euskaraz idatzitako lan bakanen transmisioaren historiak, Lazarragarenak besteak beste, inprimatu gabe eta sarritan zokoratuta eta ahaztuta gelditu baitziren. Mikoletarena ez da salbuespena, argitalpen prozesuari dagokionez.

Arte poetikoen (edo, kasurako, metrikoen) sorrera instituzionalizazio eta monumentalizazio prozesuekin lotu du R. Chartierek, eta Mikoletaren ahalegina ere halakotzat jo daiteke, baina bere garaiko gizarte baldintzak ez ziren egokienak helburu horiek lortzeko. Florence Duponten *L'Invention de la littérature. De l'ivresse grecque au livre latin* liburuko ideietan oinarriturik, Chartierek literatura instituzionalizatzeko prozesua azaldu du. Hasieran literatura, ahozko "literatura", bat-batekoa da, *performance* edo gertakaria. Denborarekin gertakaria idatziz jaso, arautua eta interpretatua izaten hasten denean,

monumentu bilakatuko da. Monumentalizazio prozesu horren amaieran erakunde literarioa sortu da. Gertakaritik monumenturako baliabideak zenbait ondorio du. Hona hemen ondoriook labur azalduta: 1. enuntziazio errealaren eta fikziozkoaren arteko egoerak banatu dira. 2. idazle ezagun baten izena atxiki behar zaio lan idatziari, alegia generoaren fundatzailetzat joko den idazle mitikoaren izena (Homero, Anakreonte). 3. generoaren arauak azaltzen dituen poetika bat sortzeko aukera edota beharra dago. 4. lanak idatziz finkatzen diren heinean, eredugarri direnen kanona sortzen da eta horrekin batera lan berrien sorkuntzarako aipu, adibide eta ereduak biltzen dituzten errepertorioak (Chartier 2000: 111-114).

Monumentalizazioaren lau ondorio horiek Mikoletaren testua aztertzeko erabiliz gero, Bilbotarraren lana nonbait erdi bidean dagoela ageri zaigu. Poesia generoaren arau batzuk badira, metrikari buruzkoak behintzat, eta gorago esandakoaren arabera, kanon “negatibo” bezalako bat ere esakintzen da, genero batzuek baztertuak izan baitira (Lelori, lelori koplak eta haiekin batera endekasilaboan oinarrituriko ahapaldi motak) egungo bertsolaritzaren moldeez onduriko maitasun poemen mesedetan. Enuntziazio egoera dela eta, bistakoa da fikziozkoa dela poemei dagokiena eta berbaz zehazten ez bada ere, egoera horrek inguruetakoa literatura idatzietan ondo erroturiko genero ezagun batean du jatorria, lirika petrarkistan alegia. Euskerazko bi poemek eredugarri izan nahi dute, bai metrikaren aldetik, bai gaia ontzearenetik ere.

Baina monumentalizazio ahalegin honen gabeziak ere agerikoak dira. Hasteko, ez dago jasotako poemen balioa bermatuko lukeen idazle ospetsuren izenik. Ez dakigu poemak nori zor zaizkion, Mikoletak berak sortuak ote diren ere ez dakigu, bereak izan beharrik ez badute ere (Arejita 1991: 14): “litekeena da oso bere garaikide edo egile zaharxeago ezezagunen batengatik mailebatuak izatea. Hori bai, hizkuntzaren aldetik ez da zalantzarik Mikoletaren hizkera berekoak direla eta Bilbokoak edo oso gertukoak, beraz” (Lakarra 1996: 136). Horretara mugatzen da poemen idazleaz edo idazleetaz jakin genezakeen guztia, oraingoz behintzat. Gainera, bi poematxoak ez dira nahikoak errepertorio bat osatzeko, eta ez dirudi kanonizazioak eskatuko lukeen galbae prozesu baten emaitza direnik, Mikoleta baita haien lekuko bakararra. Halaber, ez dute ukan ondorengo euskal literaturarako eredu izateko aukerarik, desgertuta egon baitira XIX. mendera arte. Eta azkenik, hobetsitako metrika moldeek *performance* edo gertakariaren eremuan aurkitu dute bizitasun eta garrantzi handiena, ahozkotatasunaren eremuan alegia, bertsolaritzari esker. Hor-taz, Mikoletaren euskerazko literatura monumentalizatze irrikia gelditu zaigu agerian, eta horrekin batera bere lorpenaren mugak, euskal poesiak bizi zuen egoera ez baitzen inondik inora San Antoneko abadeak eredu gisa zera-bilen gaztelaniazko poesiaren parekoa.

Jose Mª Lasagabasterrek XIX. mendearen erdialde-amaieran kokatu du euskal poesiaren instituzionalizazioaren aldia, orduantxe agertuko baitira indartsu

lehiaketa poetikoak, irakurleak, aldizkariak eta bestelako argitalpenak ere (Lasagabaster 2002: 100-103). Bidegabekaria izango litzateke Mikoletaren “Modo de la vizcaína poesía y sus versos” atalari poetika bati eskatu beharreko sakontasuna eta hedadura eskatzea, ez baitirudi horrenbestereinokoa zenik haren egitasmoa, nahiz eta azken erreferentea XVI eta XVII. mendeetako gaztelaniatzko poetikak direla ematen duen. Jakina da Monarkia hispanikoaren gortean euren lekua gordetzearren lehian ari ziren jauntxo euskaldunen kontrako erasoek kutsu apoletikodun diskurtso paradoxiko ugari sorrarazi zuela, euskera defenditzeko gaztelaniatz idatzi beharra zegoelako iritzia nagusitu baitzen. Azken batean, Mikoletaren hausnarketa poetiko-metrikoez garaiko euskal literatura eta batez ere poesia idatziaren lorpenak eta, batez ere, mugak erakusten dituzte. Egoera horretan Mikoleta bilbotarra euskal literaturaren monumentalizazio eta instituzionalizazio prozesu luze eta zailaren aintzindari txit argi begitantzen zaigu.

Lan aipatuak

- ALTZIBAR, Xabier, 1992, *Bizkaierazko idazle klasikoak: Mogeldarrak, Astarlaotarrak, Frai Bartolome: nortasuna, idazlanak, grafiak*, Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbo.
- AREJITA, Adolfo, 1991, “XVII. mendeko Bizkaiko amodio-kantu ezezagun bat: «Enojadurik»”. *Litterae Vasconicae. Euskeraren iker atalak* 5: 10-20.
- AREJITA, Adolfo, 1993, “«Ene Veguiagaz Vioçeen artean» amodio kantuen eskuizkribua”. *Litterae Vasconicae. Euskeraren iker atalak* 6: 142-147.
- AZURMENDI, Joxe, 2000, *Espainolak eta euskaldunak*, Elkarlanean, Donostia.
- BIZCARRONDO, Gema, 2002, “Romance en Bilbao durante el siglo XVII: Modo breve de aprender la lengua vizcaína de R. de Micoleta”, in Adolfo Arejita, Ana Elejabeitia, Carmen Isasi, Joan Otaegi, Nagore Etxebarria (arg.), *Bilboren 700. urteurrena. Hizkuntza gunea Sinposioa*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 219-237.
- BOURDIEU, Pierre, 1995, *Las reglas del arte. Génesis y estructura del campo literario*. Anagrama, Barcelona.
- CARO BAROJA, Julio, 1985, “La significación del llamado «Canto de Lelo»” in Julio Caro Baroja, *Mitos vascos y mitos sobre los vascos*, Txertoa, Donostia, 77-102.
- CHARTIER, Roger, 2000, “El texto entre evento y monumento” in Roger Chartier, *Entre poder y placer. Cultura escrita y literatura en la Edad Moderna*, Cátedra, Madrid, 107-128.
- ERASMO, Rotterdamgo, 1994, *Eromenaren laudorioa*, Klasikoak, Bilbo.
- FICINO, Marsilio, 1989, *De Amore. Comentario a “El Banquete” de Platón*, Tecnos, Madrid.
- GARCÍA BERRIO, Antonio, 2006, *Introducción a la poética clasicista. (Comentario a las Tablas Poéticas de Cascales)*, Cátedra, Madrid.
- IMIZCOZ, José María, 2003, “Las élites vascas y la Monarquía Hispánica: construcciones sociales, políticas y culturales en la Edad Moderna”, <http://www.ehu.es/grupoimicoz/PDF/Las%20elites%20vascas%20y%20la%20Monarqu%EDa.pdf>, (Borrador del texto presentado en las V Jornadas de Estudios Históricos “Espacios de poder en Europa y América”, Vitoria-Gasteiz, 10-12 de noviembre de 2003(en prensa))

- KINTANA, Xabier, 2005, "Lazarraga poeta zahar eta gaztearen berri onak". *Euskera* 50: 129-159.
- LAKARRA, Joseba, 1996, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- LASAGABASTER, Jesús María, 2002, *Las literaturas de los vascos*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.
- LORENZO, Javier, 2005, "Poética e ideología: la aristocratización del endecasílabo en la «Carta a la Duquesa de Soma»". *Hispanic Review* 73: 25-40.
- MICHELENA, Luis, 1960, *Historia de la literatura vasca*, Minotauro, Madrid.
- MICHELENA, Luis, 1986, "Contra Lekobide". *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"* 20: 291-313.
- MICHELENA, Luis, 1990, *Textos arcaicos vascos*, Anejos del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo" XI, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Euskal Herriko Unibertsitatea, Donostia.
- MICOLETA, Rafael de, 1653, *Modo breve de aprender la lengua vizcaina* (eskuizkribuaren fotokopia, Deustuko Unibertsitatearen Euskal Gaien liburutegikoa).
- MIKOLETA, Rafael, 1995, *Era llaburra*, Egokitzaila: Angel Zelaieta, AEK, Bilbo.
- NAVARRO TOMÁS, Tomás, 1983, *Métrica española*, Labor, Barcelona.
- OIHENART, Arnaud, 1665, "L'art poétique basque (1665)". *Oihenart. Cuadernos de Lengua y Literatura* 15 (1997): 177-207.
- OIHENART, Arnaud d', 1992, *Notitia Utriusque Vasconiae*, Eusko legebiltzara, Gasteiz.
- OIHENART, Arnaud, 2003, *Euskal atsotitzak eta neurtitzak*. Patxi Altunak eta Jose Antonio Mujikak paratua. Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.
- OYHARÇABAL, Beñat, 2001, "Statut et évolution des lettres basques durant les XVIIème et XVIIIème siècles", http://artxiker.ccsd.cnrs.fr/docs/00/06/81/45/PDF/Statut_evolution_lettres_basques_XVIIe_XVIIIe_siecles.pdf (*Lapurdum*, 6, 2001, 219-287).
- PAGOLA, Rosa Miren, "Bilboko euskara XVII. mendean: Micoletaren euskaraz ikasteko metodoa" in Adolfo Arejita, Ana Elejabeitia, Carmen Isasi, Joan Otaegi, Nagore Etxebarria (arg.), *Bilboren 700. urteurrena. Hizkuntza gunea Simposioa*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 201-218.
- PÉREZ GOYENA, Antonio, 1949, *Ensayo de bibliografía navarra*, 2. liburukia, Diputación Foral de Navarra, CSIC, Institución "Príncipe de Viana", Iruñea.
- QUILIS, Antonio, 1989, *Métrica española*, Ariel, Barcelona.
- RUIZ CAPELLÁN, Alberto, 2001, "Rafael de Mikoleta en querrela criminal contra una mujer". *Litterae Vasconicae. Euskeraren iker atalak* 8: 259-278.
- SALABERRI, Patxi, 2002, *Iraupena eta lekukotasuna. Euskal Literatura idatzia 1900 arte*, Elkar, Donostia.
- SARASOLA, Ibon, 1990, *Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*, Anejos del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo" XI, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Euskal Herriko Unibertsitatea, Donostia.
- SERÉS, Guillermo, 1996, *La transformación de los amantes. Imágenes del amor de la Antigüedad al Siglo de Oro*, Crítica, Barcelona.
- URQUIJO, Julio de, 1910, "La Tercera Celestina y el Canto de Lelo". *Revista Internacional de Estudios Vascos* 4: 573-586.